

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Сокурєнко Олександр Дмитрович

УДК 341238 (477)

**ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**12.00.01- теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ-2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі проблем розвитку національного законодавства
Інституту законодавства Верховної Ради України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України
Зайчук Олег Володимирович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
заступник директора

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Гуренко-Вайцман Марина Миколаївна,
Кримський юридичний інститут Одеського державного
університету внутрішніх справ України,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

кандидат юридичних наук, доцент
Неліп Михайло Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться 26.03. 2009 року о _13_ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.867.01 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук в Інституті законодавства Верховної Ради України за
адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту законодавства
Верховної Ради України за адресою: 04053 м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Автореферат розісланий 20.02.2009 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради.**

кандидат юридичних наук

Биков О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. На сучасному етапі розвитку державності Україна намагається будувати відносини з іншими країнами на засадах рівності, відкритості та багатовекторності. Після тривалої відсутності можливостей проводити власну усвідомлену зовнішню політику у відповідності до потреб та захисту інтересів свого народу, бути активним і незалежним учасником міжнародних організацій, структур та альянсів, наша держава нарешті здобула право на самовизначення, а відтак і можливість бути повноправним суб'єктом міжнародних відносин.

Однією із основних цілей міжнародно-правової діяльності України на сучасному етапі є ствердження її в очах світової політичної спільноти в якості самостійного і незалежного гравця на міжнародній арені, підвищення власного авторитету як держави, що проводить послідовний, виважений, аргументований та прогнозований поступ. У сучасному часово-просторовому континуумі складної парадигми відносин Сходу-Заходу та Півночі-Півдня, Україна може відігравати унікальну, доленосну та визначальну роль посередника та арбітра.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлюється наступними чинниками:

- в сучасній вітчизняній та закордонній історико-правовій науці відсутні комплексні дослідження, які б висвітлювали становлення та еволюцію України як суб'єкта міжнародних відносин;

- більшість джерел, які стосуються цієї проблематики є або однобічними, або побудованими на не зовсім коректних тезах та припущеннях, або ж висвітлюють лише певні періоди в історії розвитку зовнішньополітичної діяльності нашої країни;

- на сучасному етапі розвитку Україна стоїть перед складним вибором щодо своєї подальшої міжнародної діяльності, який буде обумовлювати майбутній її розвиток та окреслювати напрямки еволюції Української державності на довгі роки вперед. Це дисертаційне дослідження, в якому висвітлені процеси зародження, становлення та розвитку діяльності України як суб'єкта міжнародних відносин на різних етапах існування її державності, зможе стати в нагоді при визначенні векторів її міжнародної політики та логічно і обґрунтовано поєднає цілеспрямований поступ до визначеної мети відповідно до потреб утвердження статусу нашої держави на міжнародній арені та задоволення інтересів численних груп її населення.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дане дисертаційне дослідження виконане у відповідності до планової тематики

науково-дослідної роботи Інституту законодавства Верховної Ради України, зокрема програми “Стратегії розвитку законодавства України”, (номер державної реєстрації 0103U007975).

Мета дисертаційної роботи полягає у проведенні комплексного дослідження безперервної еволюції України як суб’єкта міжнародних відносин у часово-просторовому континуумі і обґрунтуванні поступовості і впливів реалій та перспектив подальшого розвитку України як суб’єкта міжнародних відносин. Автор прагнув здійснити аналіз функціонування України як суб’єкта міжнародних відносин у різні історичні періоди існування її державності. У відповідності до мети дослідження у дисертаційній роботі вирішуються такі завдання:

- дослідити особливості становлення і розвитку правосуб’єктності Київської Русі та Галицько-Волинського князівства;
- проаналізувати суть правоздатності і дієздатності України в добу Гетьманщини та еволюцію України із суб’єкта в об’єкт міжнародних відносин протягом XVIII століття;
- визначити основні етапи формування та розвитку базових елементів загальної правосуб’єктності УНР;
- встановити наявність (відсутність) основних ознак правосуб’єктності Української РСР;
- окреслити періоди становлення сучасної Української держави як суверенного суб’єкта міжнародних відносин;
- простежити розвиток правоздатності, дієздатності та деліктоздатності України в період її становлення як суб’єкта міжнародного права новітнього періоду;
- висвітлити процес зміцнення України як суб’єкта міжнародних відносин на сучасному етапі її розвитку.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, пов’язані з визначенням та реалізацією правосуб’єктності України.

Предметом дослідження є історико-правовий аналіз правосуб’єктності України.

Методи дослідження. При проведенні даного дослідження автором було використано численні методи, які дозволили вирішити поставлені завдання. У зв’язку із спеціалізацією дослідження як історико-теоретично-правового, автор звертався до історичних підвалин автентичного розвитку міжнародної діяльності нашої держави. Важливим аспектом даної проблематики є взаємозалежність демократії всередині держави та зовнішніх впливів на еволюцію нашого суспільства та розвиток національної правосвідомості.

Автор дисертаційної роботи, проводячи дослідження, здійснював розгляд проблематики не лише з юридичних, а й соціологічних, історичних та деяких інших позицій. У роботі поєднано загальнофілософські та спеціальні наукові методи, зокрема, діалектичний метод, методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, прогнозування та екстраполяції, емпіричний, матеріалістичний та ідеалістичний методи. Аналізуючи й узагальнюючи міжнародно-правові явища, автор застосовував кількісні та якісні показники, математичні та статистичні методи. Це давало можливість фіксувати й об'єднувати стан розвитку державно-правових явищ, міжнародних зв'язків та становище України на зовнішньополітичній арені.

Дисертант широко застосовував порівняльний метод дослідження, зокрема, різних етапів еволюції міжнародної діяльності України, що дало можливість встановити принципи, вектори та історичні тенденції міжнародної політики нашої країни, специфіку її історичного розвитку.

Досить широко автор застосовував формально-юридичний та історико-правовий методи. Вони були корисними для з'ясування сутності та реального змісту як історичної, так і сучасної дійсності, у формулюванні визначень, наукових тез, аналізу позицій дослідників, змісту юридичних норм у міжнародних договорах тощо.

Певні закономірності розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин були встановлені за допомогою емпіричного та наукового методів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що вона є однією з перших робіт в історико-правовій вітчизняній науці, в якій досліджено формування і розвиток України як суб'єкта міжнародних відносин протягом багатьох століть, починаючи з доби Київської Русі і закінчуючи сьогоденням, зроблено і обґрунтовано науково-теоретичні висновки, які можуть мати суто практичне значення, проаналізовано цілу низку нормативних актів, які не були предметом наукового аналізу в українській історико-правовій науці.

Наукова новизна даного дисертаційного дослідження міститься у висновках та окремих положеннях, які отримані в результаті того, що

вперше:

- проведено аналіз історіографії стосовно формування і розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин у різні просторово-часові періоди;

- порівнюється матеріалістичне та ідеалістичне розуміння історії для пізнання реальних умов формування і розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин;

- встановлено, що формування сучасної України як суб'єкта міжнародних відносин *de facto* сталося на початку 90-х років XX століття, а її повне і остаточне

визнання *de jure* відбулося, коли Україна зобов'язалася виконувати договори, укладені Радянським Союзом стосовно ракетно-ядерної зброї та коли вона відмовилася від статусу ядерної держави;

- наголошено, що, не дивлячись на перебування нашої держави на умовному своєрідному кордоні східного та західного світів, що визначало і визначає багатовекторність української зовнішньої політики, у цілому загальною тенденцією у розвитку України є її європейське спрямування.

В роботі було **удосконалено** наступні положення:

- обґрунтування, що Українська держава у період Гетьманщини була визнана *de facto* сусідніми країнами як повноправний суб'єкт міжнародних відносин, яка користувалася як правоздатністю, так і дієздатністю;

- положення про те, що усі українсько-московські договори, що уклалися у другій половині XVII - на початку XVIII століть, були договорами двох країн-суб'єктів міжнародних відносин. Проте Москва намагалася внести до них положення, які давали б їй можливість перетворити Україну із суб'єкта в об'єкт міжнародних відносин;

- твердження, що і фактично, і юридично правосуб'єктність України було відновлено після підписання представниками УНР Брест-Литовського мирного договору, хоча тим самим було припинено будь-які відносини УНР з країнами Антанти, що спричинило міжнародну ізоляцію та перетворення УНР із суб'єкта в об'єкт міжнародних відносин;

- положення, що входження УРСР до складу СРСР спричинило знищення України як суб'єкта міжнародних відносин.

А також **дістали подальшого розвитку**:

- позиція, що різноманітність аспектів зовнішньої політики державних діячів на різних етапах розвитку української державності, що оцінюється в багатьох дослідженнях як негативна, легковажна та хибна, насправді обумовлювалась тогочасною ситуацією та численними об'єктивними та суб'єктивними факторами у кожному конкретному випадку;

- поглиблення та обґрунтування положення, щодо появи варягів у східних слов'ян існувало могутнє державне об'єднання;

- положення про те, що Київська Русь була правоздатним і дієздатним суб'єктом тогочасного міжнародного права, що, зокрема, простежується майже в усіх міжнародних договорах, учасником яких була наша країна;

- думка, що Галицько-Волинське князівство з самого початку свого існування було правоздатним і дієздатним суб'єктом міжнародних відносин і, будучи тісно пов'язаним не лише генеалогічно, а й за складом населення, спільною культурою та традицією, було прямим спадкоємцем Київської Русі;

Крім того було доведено, що членство Української РСР в ООН та її спеціалізованих установах і організаціях, свідчить про те, що її правосуб'єктність була обмежена участю у вирішенні досить вузького кола проблем, і фактично вона була наділена спеціальною правосуб'єктністю.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у можливому їх використанні як матеріалів для читання лекцій та проведення семінарських занять з історії держави і права України, при написанні підручників та навчальних посібників із зазначеної навчальної дисципліни.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданнях відділу проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України; Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері господарювання в умовах ринкової економіки України” 18 травня 2007 р., Міжрегіональна Академія управління персоналом; Науково-практичній конференції “Проблеми розбудови громадянського суспільства в Україні” 5 червня 2008 р., м. Київ; Міжнародній науковій конференції “Сьомі осінні юридичні читання” 28-29 листопада 2008 р., м. Хмельницький, а також на круглих столах: “Світова фінансова криза: причини та шляхи подолання в Україні” 29 жовтня 2008 р., Інститут законодавства Верховної Ради України; “Законодавчі засади формування національного розвитку землі” 7 жовтня 2008 р., Інститут законодавства Верховної Ради України та “Європейські засади розвитку України на сучасному етапі” 19 грудня 2008 р., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Публікації. За темою дисертаційної праці опубліковано чотири статті у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура роботи зумовлена метою і методом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 183 сторінки, з яких 173 – основний текст роботи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність дослідження формування і розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, обґрунтовано методологічну основу, сформовано головні положення, що становлять новизну дисертаційного дослідження, визначено наукове та практичне значення його результатів, вказано на апробацію та публікації його результатів.

У розділі 1 “Історіографія та методологія дослідження становлення і розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин” встановлено ступінь дослідження питання становлення і розвитку України як суб'єкта міжнародних

відносин, проаналізовано наукову літературу, присвячену досліджуваній проблемі та висвітлено методологію, яку застосовував автор у своєму дослідженні. У підрозділі 1.1. **“Історіографія дослідження формування і розвитку України як суб’єкта міжнародних відносин”** автор дійшов висновку, що історіографію дослідження можна хронологічно поділити на чотири періоди: 1) XVII – перша половина XIX століть; 2) друга половина XIX – початок XX століть; 3) 20-і – 80-і роки XX століття; 4) 90-і роки XX століття – початок XXI століть. Дослідникам першого періоду притаманною була глибока фундаментальність, новизна та академічна обґрунтованість аналізу міжнародно-правових відносин Української держави, починаючи з сивої давнини. Але неможливість ними використовувати пізніше відкриті джерела та багатства методологічних і технічних досягнень історико-правової думки, вплинула на неповне, а інколи й неточне висвітлення подій і фактів.

Для періоду другої половини XIX – початку XX століть характерними була деяка підтасовка фактичного матеріалу та аргументацій, що було пов’язано із реакційною внутрішньополітичною ситуацією в Російській імперії та прагненням заборонити все українське.

Протягом третього, радянського періоду, досить часто відбувалося викривлення фактажу та аргументацій, що вело до певного викривлення об’єктивної істини. Для історіографії цього періоду характерним було нехтування політичних та державотворчих проблем, які мали місце в історії держави і права України. Дослідники зазначеного періоду приділяли надмірну увагу дослідженню становища соціальних класів, верств і груп населення та класовій боротьбі.

Для четвертого періоду розвитку історіографії характерним є поява дійсно наукових досліджень щодо існування України як суб’єкта міжнародних відносин в її історичному розвитку, хоча тягар пострадянської свідомості значно відчувається у працях багатьох сучасних вітчизняних дослідників.

Автором встановлено, що проблема правоздатності, дієздатності Київської Русі частково була предметом дослідження багатьох вчених. Значний внесок у її дослідження здійснили такі відомі вчені як М.Ю.Брайчевський, М.Ф. Володимирський-Буданов, В.Д.Гончаренко, Б.Д. Греков, М.С.Грушевський, А.А. Зимін, Р.А. Калюжний, М.М. Карамзін, В.Ключевський, Н.А.Максимейко, В.В.Мавродін, В.Т.Пашуто, Р.Г.Піхоя, А.Й.Рогожін, Б.А. Рибakov, П.П.Толочко, О.О. Шевченко, Я.М.Щапов, С.В.Юшков, М.Н. Ясинський та інші. Встановлено, що в давньоукраїнських джерелах (“Густинському” літописі (XVI ст.), “Історії Русів”(XVIII ст.) та деяких інших) зазначається, що Україна як суб’єкт міжнародних відносин була добре відома ще у сиву давнину.

Феномен становлення і розвитку Української держави у середині XVII - кінці XVIII століть був фрагментарно досліджений у працях лише

М.С.Грушевського, М.І.Костомарова, І.П.Крипякевича, В.Липинського, М.Н.Петровського, С.Томашівського, А.П.Ткача, А.Яковліва та деяких інших дослідників. Проблема ж правоздатності та дієздатності Української держави не була предметом спеціального дослідження. Навіть дослідники сучасної вітчизняної історико-правової науки Українську державу середини XVII - кінця XVIII століть не вважають суб'єктом міжнародних відносин.

Малодослідженою залишається діяльність України як суб'єкта міжнародних відносин у період визвольних змагань(1917-1921 рр.). Разом з тим слід відзначити праці таких відомих українських дослідників, як О.Л. Копиленко, В.Н. Денисов та інших, у яких знайшли своє втілення проблеми формування держави і права України та її міжнародні відносини. У радянську добу з'являлися праці, в яких досліджувалась діяльність УРСР на міжнародній арені, зокрема в ООН та спеціалізованих органах ООН. Серед них можна виділити роботи таких українських дослідників як Курішков Є.Л., Василенко В.А., Лукашук І.І. та інших. Боротьба за міжнародну безпеку та мир до початку 50-х років XX ст. досліджується в праці Л.О.Лещенка "Україна на міжнародній арені".

Членство УРСР в ООН та її діяльність в спеціалізованих організаціях ООН були предметом дослідження таких вітчизняних дослідників, як Д.Веденєєва, Н.Городня, Т.Заруда, П.Притуляк, О.Шкуратенко та інших.

Здобуття Україною незалежності зумовило потужне дослідження всього спектру вітчизняних зовнішніх відносин. Упродовж всього періоду незалежного ствердження України вагомий внесок зробили не лише окремі науковці, а й цілі авторські колективи науковців академічних інститутів та вищих навчальних закладів (О. Апанович, Я. Грицак, Денисов В.А., В.І. Євинтов, Я. Ісаєвич, С. Кульчицький, М. Михальченко, Ю. Павленко, В. Смолій, В. Солдатенков, А. Трубайчук, П. Толочко, Ю. Шаповал, В. Шевчук, А. Костиря, Г. Калінічева, О.Л. Копиленко О. Л., А. Кудряченко та інші).

Серед авторитетних сучасних розробок з даної проблематики слід назвати монографічні дослідження: „Політична історія України. XX століття” в 6-ти томах, підготовлена Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень НАН України на чолі з академіком І. Курасом; „Цивілізаційна історія України” (М.Горєлов, В. Моця, О. Рафальський), „Політична історія України XX століття” (А. Кудряченко, Г. Калінічева, А. Костиря) та ін.

Автор дійшов висновку, що історіографія та юридичні джерела в історії держави і права України посідають надзвичайно важливе місце.

У підрозділі 1.2. “Методологія дослідження правосуб'єктності України” автором встановлено, що для сучасного стану науки характерне визнання не тільки матеріалістичного, а й ідеалістичного розуміння історії як системи поглядів, де ідеям, теорії, свідомості людей відведено визначальну силу

суспільного розвитку, вони мають вирішальне значення в пізнанні і розвитку державно-правових явищ. Саме тому дослідження еволюції діяльності нашої держави на міжнародній арені автор проводив з багатьох позицій, залучав різні наукові теорії.

На авторську методологію великий вплив зробила так звана пострадянська свідомість, якій властивий юридичний позитивізм.

Світоглядні позиції визначають тип наукового мислення, тобто, сукупність взаємозалежних наукових ідей, форм пізнання дійсності тощо. Автор дисертаційного дослідження намагався формулювати такі наукові поняття, які б відображали закономірності та особливості генезису міжнародної діяльності нашої держави. Таким чином, проводячи дослідження, автор виходив з об'єктивізму, розгляду проблематики не лише з юридичних позицій, а й з соціологічних, історичних тощо.

Методологічною основою даного наукового дослідження є поєднання загально-філософських та спеціально-наукових методів таким чином, щоб висвітлити еволюцію міжнародної діяльності нашої держави з максимальною об'єктивністю та неупередженістю, але, разом з тим, враховуючи поточну ситуацію кожного з досліджуваних періодів.

Серед загальнофілософських методів в процесі дослідження були використані діалектичний метод, методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, прогнозування та екстраполяції, емпіричний, матеріалістичний та ідеалістичний методи.

У дисертаційній роботі застосовано телеологічний метод, який базується на аналізі мети будь-якої діяльності, в тому числі і міжнародно-правової. Застосування зазначеного методу тісно пов'язане з позицією і поглядами автора.

Порівняльне дослідження історії еволюції міжнародної діяльності нашої держави дало можливість встановити її принципи, вектори та історичні вподобання.

Порівняльний метод дослідження дозволив авторові встановити, що в деяких випадках міжнародно-політичні дії, які оцінені сучасністю як помилкові, насправді були єдино можливими та доцільними і повністю обумовленими на момент свого вчинення.

У даній дисертаційній роботі було застосовано соціологічний метод дослідження, який дозволив авторові виявити причинно-наслідкові зв'язки у розвитку права і суспільства. Цей метод дозволяє виявити правовий вплив на поведінку як лідерів держави, так і її населення, а також те, як соціальні, економічні та політичні зміни впливають на розвиток міжнародних відносин.

Історичний, або еволюційний метод, застосовувався автором для дослідження еволюції міжнародної політики України у певні конкретні періоди суспільного

розвитку. Історичний метод ґрунтується на ідеї, що будь-яка діяльність, в тому числі і міжнародно-правова, є процесом, безперервним актом формування суспільства, і вектори її діяльності постають як часові відображення, яке має еволюціонувати разом із зміною соціально-економічного та політичного середовища. Міжнародна діяльність за смисловим змістом може змінюватися у зв'язку зі зміною умов та обставин.

Використання формально-юридичного та історико-правового методів було корисним при з'ясуванні сутності та реального змісту міжнародно-правових явищ історичної та сучасної української дійсності.

Порівняльно-правовий метод застосовувався при з'ясуванні відмінностей у міжнародно-правових актах, що досліджувалися в роботі. Це надало змогу більш глибоко пізнати особливі характеристики існування та розвитку української держави в аспекті міжнародної діяльності.

За допомогою спеціально-юридичного методу дисертант визначав юридичні поняття і терміни, що містяться у юридичних документах міжнародної діяльності України різних періодів розвитку та становлення її державності, давав оцінку та їх перспективи застосування. Цей метод дозволив авторові проводити класифікацію та встановлювати ознаки, аналізувати практику створення та застосування норм міжнародно-правових актів.

Використовуючи емпіричний та науковий метод при дослідженні історико-правових питань міжнародної діяльності України, було встановлено певні закономірності її розвитку як суб'єкта міжнародних відносин.

Авторська методологія базується на принципах, які дозволили досягти поставленої у дисертації мети. До таких принципів слід віднести плюралізм поглядів, використання досягнень різних наукових теорій та шкіл, об'єктивізм, залучення методів, які дозволили дослідити еволюцію міжнародної діяльності України як суб'єкта міжнародних відносин у динаміці, часі її зародження, становлення і до остаточного формування в русі самостійної незалежної сучасної держави.

Використання вищезазначених методів та звернення до наукових розробок відомих вчених юристів-міжнародників та істориків дозволило сформулювати авторську позицію щодо теоретичних та практичних аспектів міжнародної діяльності України, побудувати логічну модель її майбутнього розвитку та на прикладах довести необхідність удосконалення існуючої міжнародної політики, керуючись історичним досвідом та сучасною доцільністю. Розглянувши міжнародну політику нашої держави на такому великому проміжку часу, автор зміг встановити загальні тенденції, закономірності і тяжіння в її розвитку.

У розділі 2 дисертації “Історико-правовий аспект формування і розвитку України як суб’єкта міжнародних відносин” проведено дослідження сутності правосуб’єктності Київської Русі та Галицько-Волинської держави, правоздатність та дієздатність України в добу Гетьманщини, утворення УНР та формування її загальної правосуб’єктності, утворення Української РСР та її правосуб’єктність. У підрозділі 2.1. “Правосуб’єктність Київської Русі та Галицько-Волинської держави” проаналізовано формування і розвиток правосуб’єктності Київської Русі і встановлено, що до появи варягів у східних слов’ян існували могутні державні об’єднання – Куявія, Артанія та Славія. У Славії проживали ільменські словени, мерь, чудь, кривичі та полочани, які постійно змішувалися між собою, і докорінним чином відрізнялися від слов’янських племен, що мешкали у Середньому Подніпров’ї, як у генетичному і антропологічному, так і в мовному та культурному відношеннях. Не варяги, а слов’янські племена “Русь”, які були відомі ще в VI столітті, і мали свою державу, що називалася Куявія, підкорили племена, що проживали на території Славії. Протиріччя, які виникли в середині IX століття між Куявією і Славією, спричинили запрошення ільменськими словенами (Славія) представника варягів правити ними “по праву”. Князь Рюрик був родичем князів Аскольда і Діра і це дало право його синові Ігорю претендувати на київський князівський престол. У дисертації обґрунтовано, що встановлення влади Рюриковичів сприяло швидкому визнанню Київської Русі суб’єктом міжнародних відносин та визначило її розвиток в європейському напрямі. З погляду норм сучасного міжнародного права правоздатність, дієздатність та деліктоздатність Київської Русі у VIII-IX століттях підтверджується в усіх договорах Русі з Візантією. У роботі вияснено, що правоздатність і дієздатність Київської Русі знаходить своє підтвердження і у її відносинах з іншими країнами Європи.

У підрозділі проаналізовано виникнення і розвиток Галицько-Волинського князівства, встановлено, що воно було повноправним суб’єктом міжнародних відносин і користувалося значним авторитетом серед керівників сусідніх країн, які прагнули вступити з ним у військові і політичні союзи. Аналіз міжнародного становища Галицько-Волинського князівства дозволяє стверджувати, що воно було правоздатним і дієздатним суб’єктом міжнародних відносин і користувалося загальною правосуб’єктністю.

У підрозділі 2.2. “Правоздатність і дієздатність України в добу Гетьманщини (середина XVII – кінець XVIII ст.)” досліджено складний процес формування і реалізації зовнішньої політики України. Вияснено, що тогочасна зовнішня політика України відрізнялася своєю багатовекторністю, постійним пошуком потенційних союзників, що підкреслювало досить активну її діяльність як суб’єкта міжнародних відносин.

Найактивнішими міжнародні стосунки України-Гетьманщини були, як встановив автор, у період гетьманства Б. Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та П.Орлика. Усі зазначені гетьмани прагнули добитися максимального зміцнення військово-політичного становища України, ведення нею самостійної як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Усі вони, за винятком П.Орлика, не бачили можливості досягнення Україною статусу суб'єкта міжнародних відносин без згоди на те та активної участі у такому процесі великих сусідніх держав. Автором встановлено, що всі гетьмани прагнули активно підтримувати контакти з урядами сусідніх країн, представляючи Україну на міжнародній арені як суб'єкта міжнародних відносин. На відміну від міжнародної діяльності Київської Русі, в якій робився акцент на тривалі торгівельні відносини, діяльність українських гетьманів була спрямована на укладення військових і політичних союзів, хоча в окремих випадках переслідувались і економічні інтереси.

Усі українсько-московські договори були договорами двох рівноправних суб'єктів міжнародних відносин. Зроблено висновок, що усі вони порушувалися виключно московською стороною. Після поразки в 1709 р. українсько-шведського війська Москва одностороннім актом у вигляді так званих "Решетилівських пунктів" закріпила за собою право втручатися у внутрішні справи України і здійснювати з нею відносини через Малоросійську колегію. У Москві Україну стали вважати як частину Російської імперії, хоча у 1727 році зносини з Україною почали здійснюватись через Колегію закордонних справ. Робиться висновок, що після скасування гетьманства та знищення Запорізької Січі на Україну було поширено російський адміністративно-територіальний устрій і із суб'єкта вона перетворилася в об'єкт міжнародних відносин.

У підрозділі 2.3. "Утворення УНР та формування її загальної правосуб'єктності" з'ясовано, що політична криза в Російській імперії на початку ХХ століття спричинила відновлення України як суб'єкта міжнародних відносин. Від її імені почала виступати Центральна Рада, політика якої спочатку була спрямована на здобуття політичної автономії для України і лише після агресії більшовицької Росії вона заявила, що УНР має намір стати повноправним суб'єктом міжнародних відносин. І фактично, і юридично УНР стала суб'єктом міжнародних відносин після підписання Брест-Литовського мирного договору. Зазначений крок Центральної Ради спочатку мав позитивні наслідки для ствердження України в ролі незалежної держави та суб'єкта міжнародних відносин: більшовики залишили українські території, у Києві встановилася сильна централізована влада гетьмана Скоропадського, Україна почала провадити зважену та чітку зовнішню та внутрішню політику, хоча й орієнтовану на Четвертий союз. Саме ця орієнтація по закінченню Першої світової війни та

поразкою Четвертного союзу й призвела до втрати Україною своєї ненадовго здобутої незалежності. Доведено, що концепція нейтралітету, яку розробила і дотримувалася Директорія у своїй зовнішньополітичній діяльності з одного боку була досить розумною, а з іншого – прирікала її на бездіяльність у відносинах із сусідніми країнами, не давала можливості стати УНР повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Вияснено, що агресія Радянської Росії проти України змушувала Директорію більше приділяти уваги розбудові армії і менше займатися проблемами зовнішньої політики.

У підрозділі 2.4. “Утворення Української РСР та її правосуб'єктність” з'ясовано, що вступ УРСР до складу СРСР спричинив знищення України як суб'єкта міжнародних відносин. Вияснено, що деякі українські дослідники дотримуються думки, що Українська РСР до 1944 року, перебуваючи у складі СРСР була наділена “делегованою міжнародною правосуб'єктністю”. Проте це не зовсім так, адже вона втратила будь-яку можливість формувати власну як внутрішню, так і зовнішню політику. З'ясовано, що ставши членом ООН та її спеціалізованих організацій, Україна почала виступати у міжнародних відносинах як правоздатний суб'єкт міжнародного права. Проте, беручи на себе певні зобов'язання згідно договорів та конвенцій, Україна не могла їх реалізувати. Тобто, вона була недієздатним суб'єктом міжнародного права, а тому проводила ратифікацію міжнародних угод з певними застереженнями. Простежується також неделіктоздатність Радянської України протягом усіх років її існування.

У розділі 3. “Становлення і розвиток України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.” досліджено становлення України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин (1990-1991 рр.), розвиток правоздатності та дієздатності України як суб'єкта міжнародного права в міжнародних відносинах (1991-1994 рр.) та зміцнення України як суб'єкта міжнародних відносин. **У підрозділі 3.1. “Становлення України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин (1990-1991 рр.)”** встановлено, що прийнявши Декларацію про державний суверенітет, Україна заявила про своє право виступати на міжнародній арені від свого імені, брати участь у створенні норм міжнародного права, вимагати від інших країн визнання її як суб'єкта міжнародних відносин та вступати в такі відносини. Україна заявила не лише про свою здатність мати права, а й брати на себе юридичні обов'язки, самостійно їх реалізовувати. Проте, перебуваючи у складі СРСР, Україна не могла самостійно формувати і реалізовувати свою зовнішню і внутрішню політику, забезпечувати територіальну цілісність, визначати повноваження системи органів публічної влади, а тому інші держави не поспішали визнавати її як суверенного суб'єкта міжнародних відносин. Актом проголошення незалежності Україна прагнула

реалізувати своє право бути суб'єктом міжнародного права та самостійно вступати у міжнародні відносини з іншими суб'єктами міжнародного права. Так як держави міжнародного співтовариства не поспішали з визнанням незалежності України, то було проведено референдум на її підтвердження. Результати референдуму докорінним чином вплинули на ставлення інших держав до намагання України стати суб'єктом міжнародного права. Окрім того, діяльність України на міжнародній арені засвідчила, що вона не тільки прагне набути правосуб'єктивності, а й брати на себе певні зобов'язання та виконувати їх.

У підрозділі 3.2. “Розвиток правоздатності та дієздатності України як суб'єкта міжнародного права в міжнародних відносинах (1991-1994 рр)” встановлено, що країни Заходу навіть після референдуму, який відбувся в Україні на початку грудня 1991 року, займали стриману позицію і вимагали від неї продовження діалогу з іншими союзними республіками та дотримання певних міжнародних зобов'язань.

Незважаючи на те, що між колишніми союзними республіками було підписано Угоду про створення “Співдружності Незалежних держав”(СНД), країни Заходу не поспішали визнавати Україну як незалежну державу. Вони боялися того, що ракетно-ядерна зброя, що була розташована на території республік, могла потрапити до рук не прогнозованих за своєю поведінкою урядів. Країни Заходу погоджувались визнати незалежну українську державу лише *de facto*, що давало можливість Україні вступати в міжнародні відносини у якості суверена. Повне і остаточне визнання України *de jure*, коли між суб'єктами міжнародного права встановлюються відносини в усіх галузях, відбувається обмін дипломатичними представниками, визнається імунітет новоутвореної держави від юрисдикції визнаючої держави, країни Заходу пов'язували із взяттям нашою країною зобов'язань стосовно виконання договорів, укладених Радянським Союзом щодо ракетно-ядерної зброї та відмови від статусу ядерної держави. Послідовна і відверта позиція України щодо вирішення зазначених проблем спричинила масове її визнання в другій половині грудня 1991 року іншими державами не лише *de facto*, але й *de jure*.

У підрозділі 3.3. “Зміцнення України як суб'єкта міжнародних відносин” з'ясовано, що Україна в міжнародних відносинах керується принципами міжнародного публічного права. Такими принципами є принцип суверенної рівності держав; принцип незастосування сили або погрози силою; принцип невтручання у внутрішні справи; принцип співробітництва; принцип добровільного виконання міжнародних зобов'язань та деякі інші принципи. Встановлено, що хоча Україна не приєднувалась до договорів про ядерне роззброєння та неросповсюдження ядерної зброї, вона погодилась не тільки на

вивезення з її території тактичних ракет з ядерними боєголовками, а й на демонтаж ракет з ядерними боєголовками стратегічного призначення.

У підрозділі встановлено, що розвиток України як суб'єкта міжнародних відносин відбувається як завдяки існуванню відокремленої території, власного населення, органів влади і управління, так і власному суверенітету, що робить її рівноправним учасником міжнародних відносин. Разом з тим, Україна як суб'єкт міжнародних відносин, не може повністю контролювати ту частину своєї території, на якій розташовані об'єкти російського Чорноморського флоту. Саме тому Україна втрачає частину своєї правосуб'єктності – вона є недієздатною та неделіктоздатною на частині своєї території, так як вона не може її контролювати. У цілому для незалежної України існує постійна загроза з боку Росії, політика якої переслідує за мету перетворити її із суб'єкта в об'єкт міжнародних відносин.

У Висновках автором узагальнено результати дисертаційного дослідження. Автором виділено наступні положення:

1. Розташування України на кордоні західного та східного, південного та північного світів впливало на формування унікального етногенезу та робило її привабливою в очах інших держав і народів. Така привабливість спричиняла постійну увагу до зовнішньої і внутрішньої політики, що мала місце на цих теренах, та одночасно спонукала інших суб'єктів міжнародних відносин до активних дій, а інколи навіть до втручання у внутрішні та зовнішні аспекти української дійсності. Така участь в окремі періоди проявлялась у різних формах політичної активності.

2. Відносини Київської Русі з іншими країнами постійно еволюціонували у бік стійких і дружніх торгівельних відносин, а її війни не виходили за межі типової поведінки тогочасних країн Європи. Завдяки суб'єктивним і об'єктивним чинникам Київська Русь позиціонувала себе не як азійська, а як європейська країна, постійно демонструвала тенденції та зацікавленість у своєму розвитку в європейському напрямі.

3. Галицько-Волинське князівство було спадкоємцем Київської Русі, з якою воно було пов'язане не лише генеалогічно, а й за складом населення, мовою, культурою, спільною історичною традицією, зокрема в європейському напрямі свого розвитку. Галицько-Волинське князівство з самого початку свого існування виступало на міжнародній арені від свого імені, було правоздатним та дієздатним суб'єктом тогочасних міжнародних відносин. Утвердження Галицько-Волинського князівства на міжнародній арені як повноправного суб'єкта міжнародного права, проходило через тривалу збройну боротьбу із сусідніми країнами, які прагнули перетворити його на об'єкт міжнародних відносин. Проте воно стало центром по створенню коаліції європейських країн для боротьби з

монголо-татарами, що підтверджує авторське важливе положення про те, що воно користувалося загальною правосуб'єктністю в міжнародних відносинах.

4. Зовнішня політика України в період Гетьманщини характеризується складним балансуванням між країнами Сходу і Заходу, між ісламом, католицизмом та православ'ям. Керівники усіх європейських держав ставилися до України як до незалежної країни, як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, а гетьмана вважали за самостійного главу незалежної країни. Гетьман був повновладним і незалежним главою держави, здійснював від її імені міжнародні функції, вступав самостійно в союзи та укладав договори з іншими країнами. З юридичного погляду Україна була повноправним суб'єктом міжнародного права і користувалася як правоздатністю, так і дієздатністю. Знищення у другій половині XVIII століття України як суб'єкта міжнародних відносин не зменшило її ролі як дієвого чинника міжнародної політики. Перетворившись з суб'єкта міжнародних відносин у їх об'єкт, Україна продовжувала відігравати у міжнародній політиці важливу роль як можлива незалежна держава майбутнього.

5. Формування України як суб'єкта міжнародних відносин у період визвольних змагань (1917-1921 рр.) було складним та неоднозначним. Українську народну Республіку визнало понад 30 держав. Вона мала свої представництва і консульства у багатьох країнах. Проте укладення УНР Брест-Литовського договору припинило будь-які її відносини з країнами Антанти і після закінчення Першої світової війни вона опинилася в міжнародній ізоляції, і поступово із суб'єкта перетворилася в об'єкт міжнародних відносин.

6. Українська РСР, ввійшовши до складу СРСР, втратила можливість бути суб'єктом міжнародних відносин. Ставши членом ООН та її спеціалізованих установ і організацій, Українська РСР не була спроможною виступати на міжнародній арені від свого імені, не могла брати участь у створенні норм як суб'єкт міжнародного права. Правосуб'єктність Української РСР проявлялася лише у вирішенні досить вузького кола проблем. Тобто, Українська РСР була наділена спеціальною правосуб'єктністю: вона могла брати участь лише у роботі ООН та її спеціалізованих організацій. Разом з тим вона, з погляду норм міжнародного права, здійснювала, хоча і частково, безперервність (континуїтет) міжнародної правосуб'єктності Української держави. Антиподом континуїтету стала поява сучасної незалежної України.

7. Незалежна Україна, яка з'явилася на міжнародній арені на початку 90-х років, швидко стала суб'єктом міжнародних відносин. Позитивне ставлення України до проблеми ядерного роззброєння, її згода набути без'ядерного статусу підтвердило не лише її правоздатність, але й дієздатність. У сукупності це призвело до визнання її правосуб'єктності, тобто, бути спроможною виступати на міжнародній арені від свого імені.

8. Російська Федерація тривалий час відмовлялася визнавати правосуб'єктність України: бути не лише правоздатною, а й дієздатною – брати на себе зобов'язання та самостійно їх реалізовувати. Російська політична еліта прагнула зберегти за своєю державою статус суб'єкта геополітики, а тому її стратегія була спрямована на консервацію ситуації, яка існувала у відносинах між республіками, що входили до Радянського Союзу, або ж на втягнення їх у військово-політичні та економічні союзи, у яких би домінуючу роль відігравала РФ. Поки що це їй не вдалося здійснити, хоча Україна, через перебування російського Чорноморського флоту в Криму, не може реалізувати свою правосуб'єктність на частині своєї території.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Сокурєнко О.Д. Київська Русь як суб'єкт міжнародних відносин у ІХ-ХІ ст. / Сокурєнко О.Д. // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №7 (139). – С.19-22.
2. Сокурєнко О.Д. Становлення України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин (1990-1991 рр.). / Сокурєнко О.Д. // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8 (140). – С.155-160.
3. Сокурєнко О.Д. Розвиток правоздатності та дієздатності України як суб'єкта міжнародного права в міжнародних відносинах (1991-1994 рр.) / Сокурєнко О.Д. // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №9 (141). – С. 33-37.
4. Сокурєнко О.Д. Україна як суб'єкт і об'єкт міжнародних відносин у другій половині ХVІІ-ХVІІІ ст. / Сокурєнко О.Д. // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10 (142). – С.56-60.

АНОТАЦІЯ

Сокурєнко О.Д. Правосуб'єктність України: історико-правове дослідження. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2009.

У дисертації проведено комплексне дослідження формування і розвитку України як суб'єкта міжнародних відносин з найдавніших часів і до нашої доби. Автор проаналізував правосуб'єктність Київської Русі і Галицько-Волинського князівства, правоздатність і дієздатність України в добу Гетьманщини, формування загальної правосуб'єктності Української Народної Республіки, правосуб'єктність Української РСР, становлення України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин на початку 90-х років, розвиток її правоздатності

та дієдатності, а також зміцнення України як суб'єкта міжнародних відносин на сучасному етапі її розвитку.

Ключові слова: *правоздатність, дієдатність, деліктоздатність, правосуб'єктність, суб'єкт міжнародних відносин.*

АННОТАЦИЯ

Сокуренок А.Д. Правосубъектность Украины: историко-правовое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Институт законодательства Верховной Рады Украины. – Киев, 2009.

В работе исследуется формирование и развитие Украины как субъекта международных отношений с древнейших времен и до настоящего времени. Установлено, что правоспособность, дееспособность и деликтоспособность Киевской Руси подтверждается во всех ее договорах с соседними странами. Отношения Киевской Руси с другими странами постоянно эволюционировали в сторону стойких и дружественных торговых отношений, а ее войны не выходили за рамки типового поведения тогдашних стран Европы. Благодаря субъективным и объективным факторам Киевская Русь позиционировала себя не как азиатская, а как европейская страна, постоянно демонстрировала тенденции и заинтересованность в своем развитии в европейском направлении.

В диссертационной работе убедительно доказано, что Галицко-Волынское княжество было правопреемником Киевской Руси, с которой оно было связано не только генеалогически, а и по составу населения, языком, культурой, общей исторической традицией, в частности в европейском направлении своего развития. Галицко-Волынское княжество с самого начала своего существования выступало на международной арене от своего имени, было правоспособным и дееспособным субъектом тогдашних международных отношений.

Исследование внешней политики Украины в период Гетманщины позволило автору сделать вывод о том, что Украинское государство того периода было равноправным субъектом международных отношений, и пользовалось как правоспособностью, так и дееспособностью. Правосубъектность Украинского государства была уничтожена российским самодержавием во второй половине XVIII века. Преобразовавшись из субъекта международных отношений в их объект, Украина продолжала играть в международной политике важную роль как возможное независимое государство в будущем.

Политический кризис в Российской империи в начале XX века привел к возрождению Украины как субъекта международных отношений. Украинская

Народная Республика стала субъектом международных отношений после подписания Брест-Литовского мирного договора. В работе сделан вывод, что подписание этого договора стало одной из причин превращения Украины после окончания Первой мировой войны из субъекта в объект международных отношений.

Причиной уничтожения правосубъективности Украинской ССР стало ее вхождение в состав СССР. Став членом ООН, Украинская ССР стала выступать как правоспособный субъект международного права. Однако, беря на себя определенные обязательства согласно договорам и конвенциям, она не могла их реализовать, ибо она была недееспособным субъектом международного права. Вместе с тем, с точки зрения норм международного права, Украинская ССР осуществляла непрерывность (континуитет) международной правосубъективности Украинского государства.

В диссертации доказано, что становление современной Украины как субъекта международных отношений произошло в начале 90-х годов XX века. Страны Запада связывали признание Украины как полноправного субъекта международных отношений с взятием ею обязательств относительно выполнения договоров, заключенных Советским Союзом, а также обязательств, относительно отказа от ракетно-ядерных вооружений. Последовательная и откровенная позиция Украины относительно решения указанных проблем повлекла массовое ее признание другими государствами не только *de facto*, но и *de jure*.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, деликтоспособность, правосубъектность, субъект международных отношений.

SUMMARY

Sokurenko O.D. Legal personality of Ukraine: historical and legal research. Manuscript.

Dissertation to acquire a scientific Degree of Candidate of Juridical Science, specialization 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Institute of Legislation on the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, 2009.

It is an integrated investigation of formation and development of Ukraine as a subject of international relations from ancient times till nowadays. The author has analyzed legal standing of Kievan Rus and Halychko-Volynsky Principality, legal and active capacity of Ukraine in Hetman times, formation of general legal standing of Ukrainian People's Republic, legal standing of Ukrainian Soviet Socialist Republic, establishing of Ukraine as a sovereign international actor in the beginning of 1990-s, development of its legal standing and active capacity, as well as strengthening of Ukraine as an international actor on the modern level of its development.

Key words: *legal personality, legal capacity, active capacity, legal standing.*